

על תשובת הציבור

ראם דה-האן

לאסיר משוחרר מספר 24601 לא נותרה כל תקווה. למרות שפרע את חובו לחברה, היא אינה מוכנה לשכוח את עברו. מאז יצא מבית הכלא מלווה אותו תעודת השחרור הצהובה שלו כאות קין ובכל מקום שאליו הוא מגיע נטרקות בפניו כל הדלתות. בלית ברירה הוא בורא לעצמו זהות חדשה: לא זין ולזין ייקרא לו מעתה, כי אם האב מדלין, תעשיין מכובד ונדיב. כעת, נראה שהצליח לעלות על דרך הישר: "הוא חי במונטרי, מאושר מכך שהתגבר על אופיו הקשה והרע, ומכך שמחציתם השנייה של חייו סותרת את מחציתם הראשונה. הוא חי בשלווה, בביטחון ובתקווה, ובראשו שתי מחשבות בלבד: לחמוק מיד האדם ולשוב אל הבורא". ואולם, צל העבר מסרב להרפות ממנו, ובאחד מרגעי השיא של עלילת "עלובי החיים" נאלץ מדלין להשיל מעליו את קליפת חייו החדשים כדי להציל אדם אחר ממאסר עולם. הוא ניצב על בימת אולם בית המשפט ומכריז: "אני הוא זין ולזין, עשיתי כמיטב יכולתי להסתתר; החלפתי את שמי, התעשרתי, רציתי לחיות בקרב האנשים הישרים". מסתבר שאין זה אפשרי. למרות שנטש לחלוטין את אורחות חייו הישנות ואימץ לו את דרך הטוב, נותר זין ולזין אסיר עולם של עברו¹.

¹ ויקטור הוגו, **עלובי החיים**, תרגם אביטל ענבר (הוצאת כתר, ירושלים - 1978), עמ'

דמותו, הבדיונית אמנם, מציגה היטב את דרך החתחתים המתעקלת מעולם החטא לחיים הנורמטיביים. האדם המחליט לשנות את אורחות חייו מן היסוד - ולצורך העניין, אין זה משנה אם מדובר במהפך דתי או מוסרי או שניהם גם יחד - צריך להתמודד עם אתגרים חברתיים ופסיכולוגיים קשים, לעתים כבדים מנשוא. אף שהדת, המשפט והפסיכולוגיה מכירים באפשרות של תמורה חיובית רדיקלית בחייו של אדם, ואף מעודדים אותה במקרים רבים, ההכרה הזאת אינה מיתרגמת בהכרח לגישה חברתית סובלנית כלפי בעל התשובה. החשדנות שבה הוא נתקל על כל צעד ושעל מובנת בהחלט, כמעט מחויבת המציאות: וכי מי יבחר למשרה ציבורית אדם שהורשע במעילה לפני שנים רבות? ואילו הורים יפקידו את ילדיהם בידי מחנך שנטל סמים בצעירותו?

א. האדם המקטלג

בפסיכולוגיה המודרנית, אנו מכירים את ערכה של הפעם הראשונה. כל חוויה ותחושה בחיינו עוברת דרך צינורות הרגש והשכל, אשר מקטלגים אותם לתחושה אותה אנו חווים. כך נקבע מה נעים ומה מטריד וכואב, מה טוב ומה רע, מה יפה ומה מכוער. אך הדרך בה גופינו קובע ומשייך את החוויות, היא על פי הפעם הראשונה בה חווינו משהו מעין זה.² הכרתינו היא כל כך מפותחת שיש לה את היכולת לשייך כל חוויה, לאבטיפוס דומה, אותו כבר חווינו בעבר, ועל בסיסו אנו מקבלים את התגובה הרצויה. כך נקבע, לדוגמא, האם אנו

² שמואל הוגו ברמן, 'מבוא לתורת ההכרה', (הוצאת מאגנס, ירושלים-1940), עומד

אוהבים מתוק או מלוח, האם אנו נהנים ממגע קריר, או שמא סולדים ממנו. בפעם הראשונה בה חוינו הנאה ממגע, היא התקבע לכל אורך חיינו איך נהנה מחום ואהבה³. לכן, נוצרו פערים בין אישיים, ופנינות חכמה כגון - "ועל טעם ועל ריח אין מה להתוכח".

כאשר אנו פוגשים אדם מסוים, קורה בנו את אותו התהליך שתואר ביחס לאוכל או מגע. אם המפגש הראשון היה נעים ומשמח, אדם זה מקוטלג אצלנו כאדם טוב וחיובי. אך אם חלילה, ההפך הוא הנכון, אותו אדם נתפס אצלנו כרע ושלילי. בעולם המיתוג והפרסום של ימינו משפטים אלו הפכו לסיסמא - "רושם ראשוני הוא הקלף החשוב ביותר", ו- "רושם ראשוני אי אפשר לתקן".

כאשר מיודעינו החוזר בתשובה, מגיע אל החברה כלפיה הוא חטא, הוא לא מגיע נקי וחלק, שהרי החברה כבר מכירה את דבר חטאו. אדם שבגיל חמש-עשרה גנב ומגיע עשור מאוחר יותר לראיון עבודה מתוך רצון להוכיח שהוא תיקן את עצמו, שהמטמורפוזה שלו, השינוי הפנימי-העמוק בעבר, היה אמיתי וכנה. האם יקבל אותו מראיין העבודה להיות גזבר החברה, או החשב הכלכלי. הרי החשש שאותו אדם לא באמת התשנה, שמשוהו עוד קיים בו, שפשעים כאלו נשארים איתך לכל החיים, גורם לנו לראות אותו ממש באותו הרגע שבו הוא גנב. כך אנו רואים את החוטא שבו, ולא את היכולת שלו לתיקון.

כאן, בעצם, אנו סותמים את הגולל בפני התשובה. שהרי אדם שחטא בעברו, וחוזר בתהליך ארוך ואיטי בתשובה. הוא הולך לסדנאות גמילה, או יושב על

³ מרטין לינדסרום, 'חושים בוני מותג', תרגם ברוך קורות, (הוצאת מטר, תל אביב, 2006), עמוד 55.

כך שנים אורכות בכלא. הוא מתבודד אל מול עצמו, וסביבתו, מנסה לחשוב מה לעשות יותר טוב, מה לתקן, ואיך. ואחרי תקופה שהוציא ממנו את מיטב כוחותיו, הוא חש כאדם חדש, הוא חש נקי, שלם, טהור. הוא מרגיש שעברו כבר לא חלק ממנו, שהוא 'ניצח' את עצמו, שהוא אדם חדש.

וכאדם חדש הוא מגיע אל החברה, בה הוא פגע, ומבקש דבר אחד - קבלו אותי, חבקו אותי, שהרי אני אינני מי שהייתי. אך החברה לא מקבלת אותו. החברה רואה את הישן במקום את החדש, את המציאות במקום את החידוש, את הברור מאליו במקום את הפלא והנס.

ולא רק את התשובה החברתית אנו מונעים. לא רק אפשרויות תעסוקה או חיבור לקהילה, הם העומדים כאן על כף המאזניים. שהרי, איך שהחברה רואה את האדם, כך בסופו של יום הוא ישפוט את עצמו, הוא ידון את עצמו כפי שהוא מזהה את הדיאגנוזה החברתית-סביבתית. כפי שלימד אותנו הסוציולוג החשוב צארלס הורטון קולי - "האדם אינו מה שהוא חושב שהוא. הוא גם אינו מה שאחרים חושבים שהוא. האדם הינו מה שהוא חושב שאחרים חושבים שהוא"⁴. ואם ה'אחרים' חושבים שהוא גנב, או רוצח, או שקרן. עדיין, למרות כל מה שהוא עובר ועבר, עשה ועושה, כנראה שאין חדש תחת השמש, ואין אפשרות להתחדשות.

⁴ צארלס הורטון קולי (Charles Horton Cooley), מובא בספרו של חן למפרט,

'חינוך אמפטי כבקורת הניאוקפיטליזם', רסלינג, ירושלים-2008, עמ' 105-130

רבות נכתב על ייתכנותה של התשובה, על הפרדוקס ביכולת לשנות את העבר, להפך זדונות לזכויות, וקולמוסיהן של גדולי הדורות חרשו גיליונות נייר רבים בסוגיות אלו. אך נראה כי על חלקה של החברה כמעצבת התשובה, כנותנת האישור הסופי לתהליך אותו עובר השב, נראה כי נושא זה 'נשכח' והוזנח.

ב. תקרת עין מתשובה

אחת התקנות המפורסמות של חז"ל בנושא היא "תקנת השבין"⁵. תקנה זו אוסרת על אדם שכספו נגנב או נגזל לקבל את כספו חזרה מידי הגונב או הגוזל. הסיבה לכך היא תקנת חז"ל שהסברה הוא פתיחת פתח לעבריין לשוב בתשובה.

מצד שני ידועה לנו ההלכה שעל מנת לשוב בתשובה, החלק הראשון בתהליך הוא החזרת הגניבה⁶, כיסוי הבור אותו יצרת במציאות חברך. אם כן, אנו מוצאים פרדוקס בתקנת חז"ל. אם הציבור יימנע מהחוטא להחזיר את חטאו, להשיב את אשמו, הוא אינו יכול להתחיל את תהליך החזרה בתשובה, ואז איך יגיע למציאות בה הוא עומד באותו המקום ובאותה הסיטואציה ואינו חוטא, ובכך יכיר בעצמו שהשתנה, שהינו אישות חדשה וטהורה?

נראה כי חז"ל משחקים בנו משחק כפול, ויוצרים תפקיד משמעותי ביותר לחברה הסובבת את השב. מחד, תקנת השבין בוחנת את השב, האם כנים

⁵ תלמוד בבלי, מסכת 'בבא קמא', דף צד', עמוד ב'.

⁶ רבי משה בן מימון, 'משנה תורה', הלכות גזילה, פרק א', ב.

מעשיו, האם פיו וליבו שווים ושביין? שהרי מניין הביטחון ששינוי זה הוא כה מהותי ועקרוני? מניין הביטחון שמדובר בעקירת הרע משורשו, ולא בשינוי קוסמטי? אל מול החברה השב מרגיש את גודל המעשה, ואת גודל התשובה. סעיף מתוך תקנת השבין קובע שאם אדם גנב קורת בניין, כאשר הוא שב בתשובה הוא איננו נדרש להחזיר את הקורה, ובעצם לפרק את ביתו שמיוסד על בסיס קורה זו, אלא הוא יכול להחזיר את שווי הקורה.⁷ יש שראו בתקנה זו לא זכות של השב, אלא דווקא חובה. הקורה יושבת לו בתוך מבצרו הפרטי, בתוך החלל המוגן שלו, ובין שיחת סלון לאכילה בפינת האוכל, הוא רואה את הקורה ונזכר במי שהוא היה, במה שהוא עשה.

רבים מהפסיכולוגים בדורנו סוברים שאין אפשרות להתנקות לגמרי ממעשה רע. כלומר, אדם שגנב או אנס או שיקר לא יכול לעולם לטעון שהוא לא ימעד בנושא זה יותר. שהרי כל מעידה מבטאת חיסרון שהיה לאותו אדם, אותו הוא ניסה להשלים על ידי המעשה הרע. החזרה בתשובה של אותו אדם היא מציאת הצורך, המניע שמאחורי המעשה הרע, ומציאת דרכים להגיע אל הצורך ללא עשיית רע. לדוגמא, אדם שגנב כי הוא חש חיסרון בחייו, ימצא אותו כעת בחבר, באישה, או בבית.⁸

כך גם מידוענו השב מחטאו. אל לו לשבת על מגדל השן אותו הוא בנה כמו ידיו. אל לו לנוח על זרי הדפנה. הוא מעד פעם אחת, ועל כך הוא יצטרך לעבוד

⁷ רבי משה בן מימון, 'משנה תורה', הלכות גזילה, פרק א', הלכה יד'.

⁸ שאול פוקס, 'הפסיכולוגיה של ההתנגדות לשינוי', הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן - 1998, עמודים 23-29.

כל חייו, לא לחזור לאותו המקום, לא לחוש את אותה התחושה שגרמה לנפילתו.

זהו התהליך אותו עובר השב, כאשר הוא מגיע אל החברה הסובבת אותו בזרועות פתוחות. הוא נדרש להתמיד בבקשתו להחזיר את הגולה, על אף ידיעתו שלסובביו אין את היכולת לקבלה. הוא נדרש לקבל את עצמו כמועד, ולנוח תחת קורתו הגנובה, שהומתקה כעת לקורת גג תומכת.

ג. משבים לשווים

ברם, החברה צריכה להיות זו המשכנעת אותו שהוא כבר שב. שעצם הרצון לחזור הביתה, הוא היוצר את השייכות, ולכן אין שום צורך להחזיר את הגניבה, לתקן את החטא. החברה צריכה להיות פתוחה דיה על מנת לאפשר את קבלתו של השב, ללא כחל וסרק. עצם הגעתו לחברה בידיים שמוטות, אמור לגרום לחברה לקבלו כבן אובד החוזר הביתה ממסע ארוך שנים.

וכאן מתחיל ריקוד הטנגו בין השב לסביבתו. השב מנסה בכל כוחו לממש את חזרתו בתשובה על ידי לקיחת אחריות ורצון להחזיר את הגניבה, לשנות את מציאות החטא, ולקדם את תשובתו. ואילו סובביו רוקדים סביבו כמוש חתן על כלה, כאילו הוא אותה כלה נאה וחסודה, שהרי נאה היא לאישה, על אף כיעורה. החברה צריכה לראות בחוטא את התיקון, למצוא את הצדיק ברשע, ולרצות את הרצון במתלבט.

נראה כי בתקופתנו, התהפכו היוצרות. האדם מנסה למכור מצגות שווא על שינוי, על מנת לא לחזור בתשובה, ואילו החברה מנסה בכל כוחה להראות לכל אחד את חוסר ההשתנות שבו. הפוליטיקאי ששיקר - יישאר שנים לאחר מכן שקרן, השוטר שהכה, יישאר שנים לאחר מכן אלים, וכו'. נראה כי "תקנת השבין" רלוונטית מתמיד. היכולת להפוך את השבים לשווים, להראות להם שניתנת להם היכולת לחזור בתשובה, שניתן בהם האמון לאחר עבודה קשה ומוכחת לשוב ולתקן, נדרשת היום עשרות מונים יותר מאשר בתקופת חז"ל. דווקא בתקופה בה כולנו יודעים על התת מודע, על הרושם הראשוני, ועל הקושי בשינוי, נדרש מהחברה האומץ להאמין, לתקן, לשוות ולקוות. לולי זה, אין יכולת תשובה אמיתית בעולמינו. לולי זה החוטא יישאר תמיד חוטא, גם בעיני עצמו. אך עם זה העולם שווה משהו, והשבים הופכים אותנו ליותר שווים.